TURIZM GEOGRAFIYASINING NAZARIY ASOSLARI

Nematova Xurshida Xayitovna
Buxoro Davlat Universiteti geografiya ixtisosligi 1-bosqich magistranti
E-mail: nematovaxurshida81@gmail.com

Annotatsiya: Turizm jahon iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlaridan biri bo‘lib, dunyo mamlakatlari milliy iqtisodiyotida yuqori daromad keltiradigan istiqbolli soha hisoblanadi. Turizmning barqaror taraqqiyot jarayoni jahon iqtisodiyotiga bevosita ta’sir etmoqda,chunki bu soha vaqt va zamon o‘zgarishi bilan yanada rivojlanib, tarmoqlanib bormoqda.Turizm geografiyasining nazariy asoslarini o’rganish turizm industriyasi bilan bog‘liq tadqiqotlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar:Turizm, turist, turoperator,turistik agentliklar,ichki turizm,xalqaro turizm, ziyorat turizmi

Аннотация: Туризм является одной из ведущих отраслей мировой экономики и перспективной сферой, приносящей высокий доход в национальную экономику стран мира. Процесс устойчивого развития туризма оказывает прямое влияние на мировую экономику, поскольку эта сфера с течением времени и изменением эпох продолжает развиваться и диверсифицироваться. Изучение теоретических основ географии туризма имеет важное значение в исследованиях, связанных с туристической индустрией.

Ключевые слова: туризм, турист, туроператор, туристические агентства, внутренний туризм, международный туризм, паломнический туризм.

Annotation: Tourism is one of the leading sectors of the global economy and a promising field that generates high income for the national economies of countries around the world. The process of sustainable tourism development has a direct impact on the global economy, as this sector continues to grow and diversify over time and with the changing era. Studying the theoretical foundations of tourism geography plays an important role in research related to the tourism industry.

Keywords: tourism, tourist, tour operator, tourist agencies, local tourism, international tourism, pilgrimage tourism**.**

Kirish

Bizga ma’lumki turizm xalqaro xizmatlar bozori tarkibidagi muhim tarmoqlardan biri bo‘lib, nafaqat iqtisodiy rivojlanishning kuchli vositasi, shuningdek, u muayyan hudud qiyofasini yaratish, kelajak yutuqlari va tarixini targ‘ib etishda ham samarali omil bo‘lib xizmat qiladi. Turli davlatning turistik va rekreatsion salohiyati juda murakkab tushuncha bo‘lib,uning taraqqiyoti turli omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Turizm dunyo yalpi ichki mahsulotining

ISSN 3030-3907

taxminan 5%ini tashkil etadi, rivojlangan mamlakatlarda deyarli 10% aholi turizm sohasi bilan band. Turizmning barqaror taraqqiyot jarayoni jahon iqtisodiyotiga bevosita ta'sir etmoqda. Ma'lum bir hududda turizm industriyasi bilan bog'liq izlanishlar olib borishda avvalo turizmning nazariy asoslari,tarixiy taraqqiyot jarayoni,rivojlanish bosqichlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi davrda turizm dunyoning juda ko'p mamlakatlarida ommaviy tus olgan. Odatda, turizm tashkilotlari orqali turizm ma'lum bir marshrutlar bo'yicha uyushtiriladi. Turizmning juda ko'p turlari va shakllari mavjud (ichki, xalqaro, havaskorlik turizmi, uyushgan turizm, ziyorat turizmi,gastronomik turizm,b…) bo'lib ,vaqt va zamon bilan hamnafas o'zgarib, taraqqiy etib bormoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI: Turizm haqida so'z ketganda avvalo bu so'zning ma'nosini bilib olishimiz kerak bo'ladi. Turizm – fransuzcha tour – sayr, sayohat , sayyohlik - sayohat qilish , faol dam olish turlaridan biri demakdir. Turizm deganda jismoniy shaxsning doimiy istiqomat joyidan sog'lomlashtirish, ma'rifiy, kasbiy-amaliy yoki boshqa maqsadlarda borilgan joyda ma'lum muddatga faoliyat bilan shug'ullanmagan holda uzog'i bilan bir yil muddatga jo'nab ketishi tushuniladi.

"Turizm" atamasi odamlarning odatiy yashash joyidan uzoqlashishi kabi ta'rif bilan yanada takomillashtirilgan. Ushbu ta'rifni o'rganish jarayonida bir qancha savollar yuzaga keladi.quyida ulardan ayrimlarini keltirib o'tmoqchiman:

- Bir necha kilometr masofani bosib o'tgan xaridorlarni ham sayyoh deb hisoblash kerakmi?
- Belgilovchi omilni maqsad belgilaydimi yoki masofa?
- Sayyohlar qatoriga kirishdan oldin odamlar qancha masofani bosib o'tishlari kerak?

Shubhasiz, har qanday ta'rif aniq bo'lishi kerak. Qo'shma shtatlarda 1973-yilda Milliy Resurslami Tekshirish Komissiyasi mahalliy sayyoh " Kamida 50 mil (bir yo'l) sayohat qilgan" bo'lishini aniqladi. Buni 11 yildan so'ng AQSHning aholini ro'yxatga olish byurosi tasdiqlab, turizmni kamida 100 milga sayohat sifatida aniqladi. Biroq, Kanada hukumati buni sayyohlar uyi chegaralaridan kamida 25 mil uzoqlikda yurish deb belgilaydi, Angliya turizm kengashi esa tashrif buyurish uchun uydan kamida 20 milya va 3 soatlik masofani taklif qildi. Dam olish va sayohatni tashkil qilish bo'yicha, shu sababdan hali hech qanday kelishuvga erishilmagan.

Iqtisodiy adabiyotlarda tarixiy – madaniy turizmga oid masalalar qator olimlar tomonidan o'rganilgan va turlicha ta'rif berilgan. Gollandiyalik tadqiqotchi Richard Greg tarixiy-madaniy turizmni "kishilarning o'z madaniy ehtiyojlarini qondirish uchun yangi ma'lumotlar va tajriba to'plash maqsadida odatiy yashash

ISSN 3030-3907

joyidan uzoqda joylashgan madaniy, diqqatga sazovor joylarga borishi" deya ta'riflaydi.

Rossiya mutaxassisi Y.V. Kolotova turizmni "Mamlakatning barcha imkoniyatlarini o'z ichiga olgan an'ana va urf-odatlar, xo'jaligining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'langan ijtimoiy-madaniy muhit salohiyati" deya ta'riflaydi.

Zamonaviy turizmning tarixi XIX asr boshlariga borib taqaladi. Dastlabki uyushgan sayyohlik Tomas Kuk tomonidan 1841-yilda tashkil etilgan bo'lib,bu xalqaro emas,balki ichki (mahalliy) sayohat bo'lgan.Bu sayohatda 500ga yaqin kishi Leysterdan Lofboroga poyezdda sayohat qilganligi manbalarda keltirilgan. Shundan so'ng u 1845-yilda o'zining birinchi sayyohlik agentligini ochadi.

1942-yilda Shveysariyalik olimlar Walter Hunziker va Kurt Krapflar tomonidan yaratilgan "Grundrinss der Allgemeinen Fremdenverkehrslehre" (Umumiy turizm nazariyasi asoslari) ilmiy asari soha izlanuvchilari orasida mashhurdir. Ular turizmni "Turizm — bu doimiy yashash joyidan tashqarida bo'lgan shaxslarning safar va vaqtincha yashashi natijasida yuzaga keladigan munosabatlar va hodisalarning majmuidir. Bunda bu holat doimiy yashashni anglatmasligi va daromad keltiruvchi faoliyat bilan bog'liq bo'lmasligi lozim" deya ta'riflashgan.

Ushbu ta'rif turizmni migratsiyadan ajratib olishga yordam beradi, ammo sayohat ham, turar-joy ham turizm uchun zarur, shuning uchun kunduzgi sayohatlarni istisno qiladi. Bundan tashqari, ish haqi bilan bog'liq bo'lgan ish safari bundan mustasno.Bundan tashqari, ishbilarmonlik va dam olish turizmini farqlash juda ko'p hollarda juda qiyin, chunki ko'pchilik ish safarlarida dam olish faoliyati elementlari birlashtiriladi. Avvalroq, 1937-yilda Millatlar Ligasi "turist" ta'rifini quyidagicha keltirgan edi: "Turist — bu o'zining odatdagi yashash joyidan boshqa hududga kamida 24 soatga va ko'pi bilan bir yilgacha bo'lgan muddatga safar qiluvchi shaxsdir. U bu safarni dam olish, ishbilarmonlik yoki boshqa maqsadlarda amalga oshiradi, biroq tashrif buyurgan joyda hech qanday haq to'lanadigan (daromadli) faoliyat bilan shug'ullanmaydi."

TADQIQOT METODOLOGIYASI: Mavzuga oid tarixiy faktlarni o'rganish orqali turizm sohasining ilk shakllanish ko'rinishlaridan tortib hozirgi zamonaviy tus olishigacha bo'lgan jarayonlar bilan bog'liq ayrim jihatlari e'tiborimizni tortadi.

Finikiyaliklar zamonaviy ma'noda eng qadimgi sayohatchilardan edi. Ular yaxshi dengizchilar va savdogarlar bo'lish barobarida turizm sohasining ilk ko'rinishlariga asos solishgan. Shunisi e'tiborga loyiqki, "sharq"da ham erta sayohat asosan tijoratga asoslangan edi. Ko'hna Sharq va G'arbni bog'lagan Buyuk Ipak Yo'li xalqaro savdo munosabatlarida asosiy savdo yo'li sifatida

ISSN 3030-3907

yetakchilik qilgan davrda (mil.av II asrdan milodiy XVI asrgacha)Yevrosiyo zaminida eng qadimgi sivilizatsiya manzillaridan bo‘lgan Hindiston va Xitoy singari mamlakatlarga nisbatan Yevropada qiziqishning ortishi ortida ham nafaqat tijorat, balki turizm industriyasi shakllana borganligi e’tiborga loyiqdir.

Movarounnahrda ilk sayyohlarning safarlari Amir Temur va Temuriylar davrida faollashgan. Ispaniya elchisi Ryu Gonzales de Klavixo rasmiy elchi bo‘lsada uning kuzatuvlari bugungi kun turizm tafakkuriga yaqin. Uning safarnomasi-nafaqat diplomatik hujjat, balki ilk sayyohlik qaydnomasi hisoblanadi.U Samarqandni “Jannat bog‘i kabi” deb ta’riflab, Temur davlatidagi madaniyatni butun Yevropaga tanitishga hissa qo‘shgan.

Zamonaviy turizm bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan ba’zi atamalarni o‘rganish soha bilan bog‘liq tadqiqotlarda muhim hisoblanadi.

Turistik agentliklar – bu iste’molchilarga ya’ni turistga yoki mijozlarga ayrim turistik xizmatlar va turlarni chakana sotish funksiyasini amalga oshiruvchi yuridik yoki jismoniy shaxsdir.

Turoperator – turistik paket ishlab chiquvchi, sifatli u turistik yo‘nalishlar ishlab chiqish va turlar komplektasiyasi bilan shug‘ullanadi, ularning amalga oshirilishini nazorat qiladi, bu yo‘nalishlar bo‘yicha narxlarni belgilaydi, turlarni to‘g‘ridan to‘g‘ri yoki turistik agentliklar vositasida turistlarga sotiladi. Turoperatorlar turistlik xizmatlardan birini tanlash imkonini ta’minlab beradi va bir vaqtning o‘zida boshqa shaharlarga va joylarga xizmat ko‘rsatishga buyurtma berish vazifasini o‘z zimmasiga olib amalga oshiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: Turizm industriyasining ta’rifi va shakllanish bosqichlari bilan bog‘liq turli tuman fikrlar mavjudligi haqida yuqorida keltirib o‘tildi. Ushbu sohaning taraqqiyot davrini shartli ravishda quyidagi bosqichlarga bo’lib o‘rganish ham soha izlanuvchilari orasida keng tarqalgan.

1-jadval

Turizmning rivojlanish bosqichlari

	Rivojlanish bosqichlari	**Qaysi davrlarni o‘z ichiga oladi**	**Muhim xususiyatlari**
1	Qadimgi davr	Mil.avv. IV mingyillik-mil.I asr	Qadimgi sayohatlar uyushtirilishi
2	O‘rta asrlar	V-XV asrlar	Asosan diniy ziyoratlar rivojlangan. Buyuk Ipak Yo‘li soha taraqqiyotida muhim sabab bo‘lgan.

ISSN 3030-3907

3	Buyuk geografik kashfiyotlar davri	XV-XVIII asrlar	Ilm-fan rivoji natijasida sayohatlar hududi kengayib ,yangi yerlar ochildi.
4	Sanoat inqilobi davri	XVIII-XIX asrlar	Temiryo‘l,bug‘li kemalar ixtirosi sabab sayohat qilish osonlashdi.
5	Ommaviy turizm bosqichi	XX asr	Avtomobil,samolyot,poyezdlar keng tarqalishi turizm rivoji uchun asos bo‘ldi. Ommaviy xalqaro sayohatlar tashkil etildi. Turistik tashkilotlar tuzildi.
6	Zamonaviy turizm bosqichi	XXI asr	Raqamli turizm shakllandi. Turizmda yangi yo‘nalishlar (Ekoturizm,agroturizm,tibbiy turizm,gastronomik turizm kabi) shakllandi.

XULOSA VA TAKLIFLAR: Fikrimizcha bu borada hali olib borilishi kerak bo‘lgan tadqiqotlarning ko‘lamini kengaytirish, xorijiy tajribani ham o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirishda zamonaviy qarashlar yetakchi o‘ringa ega bo‘lib, ba’zi muammolar bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolgan.

Turizmning nazariy asoslarini o‘rganish soha rivojida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa soha mutaxassislarini tayyorlashda samaralidir. Quyidagi xulosa va takliflarni keltirib o‘tish o‘rinlidir:

1. Turizm nazariyasini o‘rganish orqali sohaga ilmiy yondashuv ta’minlanadi. Bu esa turizm faoliyatining samaradorligini oshirishga, turistik resurslardan oqilona foydalanishga yordam beradi.
2. Nazariy bilimlar turizm turlarini, uning taraqqiyot bosqichlarini, ijtimoiy-iqtisodiy ta’sirini tushunishga xizmat qiladi. Natijada amaliy qarorlar qabul qilishda muhim asos bo‘ladi.
3. Xalqaro va mahalliy turizmning qonuniyatlarini o‘rganish orqali O‘zbekiston kabi turistik salohiyati yuqori bo‘lgan dunyoning ko‘plab mamlakatlarida to‘g‘ri strategiyalar ishlab chiqish mumkin.
4. Turizm sohasida malakali kadrlar tayyorlashda nazariy asoslar muhim rol o‘ynaydi. Chunki professional mutaxassis chuqur nazariy bilimga ham ega bo‘lishi kerak.

ISSN 3030-3907

5. Barqaror turizmni yo‘lga qo‘yish — ekologik, iqtisodiy va madaniy omillarni muvozanatli tarzda hisobga olishni talab qiladi. Bunga esa chuqur nazariy bilim orqali erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. 1.Qo‘yliqov, O. va Mirzayev, B. (2020).Turizm: nazariya va amaliyot. – Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 320 bet.
2. 2.Колотова Е.В. “Рекреационное ресурсоведение” Учебник пособие 1999 Москва (РМАТ) Стр. 15-20
3. Richards, G. (2007). “Cultural Tourism: Global and Local Perspectives”. London & New York: Routledge. (24–27-betlar).
4. Goeldner, C. R., Ritchie, J. R. B. “Tourism: Principles, Practices, Philosophies” 2009 (11-nashr). Hoboken (6–10; 110–115-betlar).
5. UNWTO. “International Recommendations for Tourism Statistics 2020: Concepts, Definitions, Classifications” 2021 Madrid: UNWTO Publishing. (18–22-betlar).
6. Jürgenson, I., Prokkola, E-K. Cultural tourism in heritage cities. “Annals of Tourism Research”, 2018 . (57–67 -betlar)
7. Зайнутдинова Д. К., Нематова Х. Х. Некоторые аспекты развития туризма в Бухарской области. «Экономика и социум», №1(128), 2025. www.iupr.ru. «Институт управления и социально-экономического развития», Россия, г. Саратов. Стр. 660-667.

ISSN 3030-3907